

УДК 343.13

Лілія Нижник,*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті проаналізовані різні підходи до кримінального процесу, з'ясовано його структуру як цілісної системи та виділені окремі системоутворюючі елементи – кримінальне провадження та стадія, досліджено проблематику кримінального процесуального провадження як елементу системи кримінального процесу, встановлено роль кримінального процесуального провадження як структурного елемента у системі кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальний процес, система кримінального процесу, елементи кримінального процесу, кримінальне процесуальне провадження, стадія кримінального провадження.

Кримінальний процес – це складне та багатогранне поняття, яке науковці розуміють і тлумачать по-різному і, як наслідок, надають йому різне змістове навантаження.

У науці кримінальний процес традиційно розглядається як діяльність.

Зокрема, деякі вчені вважають, що кримінальний процес – це діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, колегіального суду [7, с. 198].

Ю.М. Грошевий визначав його як урегульовану нормами кримінального процесуального законодавства діяльність оперативних підрозділів, слідчого судді та суду, яка ґрунтується на засадах кримінального провадження, з виявлення ознак складу кримінального правопорушення, досудового розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних справ, спрямовану на виконання завдань кримінального провадження [16, с. 7].

Таке визначення досить часто доповнюють указівкою на діяльність інших учасників процесу з метою захисту своїх прав, свобод та законних інтересів [1, с. 3] або на систему правовідносин усіх учасників кримінального процесу [14, с. 11]. Все це робиться для того, щоб акцентувати увагу на тому, що кримінальне судочинство – це діяльність не лише державних органів, а й інших учасників кримінального провадження (потерпілих, їхніх представників, підозрюваних, обвинувачених, їхніх захисників та законних представників, цивільних позивачів та відповідачів тощо).

О.В. Волколуп узагалі у визначенні кримінального процесу уникає вживання термі-

на «діяльність» і пропонує розуміти під ним сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами кримінального процесуального права, які складаються при виявленні ознак злочинів та встановленні обставин їх вчинення, а також при вирішенні кримінальної справи по суті [3, с. 14].

Інші вчені визначають кримінальний процес як порядок провадження у кримінальній справі [5, с. 110]. Треті ж підходять до розгляду кримінального процесу як правовідносин між правоохоронними органами і його учасниками процесу [8, с. 188].

О.Д. Лук'янчиков, проаналізувавши ці точки зору, вважає, що кримінальний процес це діяльність, яка спрямована на досягнення цілей судочинства. Для обґрунтування своєї позиції він вказує, що кожен вид діяльності може розглядатися як процес підготовки, прийняття і реалізації рішення у кримінальній справі, а це процесуальна діяльність. Він вважає, що процес треба розглядати як взаємопов'язані елементи. По-перше, це врегульована кримінальна процесуальна діяльність. По-друге, це самостійний процесуальний інститут. Саме в такому розумінні вживається в КПК України формулювання цих елементів [11, с. 359].

Кожна з вищезазначених точок зору заслуговує на увагу. Проте, оскільки кримінальний процес є більш високим рівнем узагальнення (галузю права), було би поимлокою зводити його до інституту права, навіть комплексного характеру.

Тож, на нашу думку, визначаючи поняття «кримінальний процес», слід враховувати

щонайменше такі три його ознаки: здійснювана діяльність державних органів та службових осіб, наділених владними повноваженнями, та діяльність усіх інших суб'єктів, залучених до його сфери; правовідносини, що виникають під час здійснення такої діяльності та проявляються в реалізації прав та обов'язків учасників цих відносин, а також понесенні юридичної відповідальності за невиконання обов'язків; обов'язкова та докладна регламентація цієї діяльності та правовідносин, що виникають на її основі.

Досліджуючи структуру кримінального процесу, варто виділити ключові його елементи, якими є стадії та кримінальні процесуальні провадження.

У юридичній літературі спроби розкриття суті вказаних понять та їх співвідношення або взагалі відсутні [16, с. 23-27], або мали місце [18, с. 403; 9, с. 38; 17, с. 12], однак ясності в їх розуміння не внесли чи є досить сумнівними.

Так, до останніх належить думка Н. С. Манової, яка вважає, що рух справи означає не тільки його просування по стадіях, а й перехід з одного якісного стану в інший, що опосередковується таким комплексним утворенням, як провадження [13, с. 5]. Тобто цей автор вважає, що стадія – це кількісна, а провадження – якісна характеристика процесу.

Чіткіше і теоретично обґрунтованіше щодо визначення сутності та співвідношення досліджуваних понять висловився у своїй дисертації І.М. Погрібний. На його думку, «...процесуальні провадження відображають предметну характеристику процесу і є визначальним елементом у його структурі. Процесуальні стадії являють собою динамічну характеристику процесу...» [15, с. 7].

Враховуючи вищеведене, поняття «провадження» і «стадія» – це філософські та теоретично обґрунтована категоріальна пара, яка призначена для характеристики кримінального процесу в його статичній (зі змістового або предметного боку) або динамічній (з боку логічної послідовності). Зазначені поняття є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими і не вичерпують одне одного.

Якщо стадії кримінального провадження є його «горизонтальним» зрізом, то кримінальні процесуальні провадження – «вертикальним».

Як зазначав В.М. Горшенев, для одних авторів процесуальне провадження – це діяльність уповноважених органів держави, що забезпечує реалізацію окремих правовідносин, яка об'єктивно вимагає процесуального регулювання і спрямована на досягнення юридичного результату шляхом застосування відповідної правової норми

[6, с. 13]. Для інших учених процесуальне провадження є послідовно здійснюваною серією процесуальних дій, хоча ця група вчених [2, с. 176], як вважає В. М. Горшенев, невиправдано ототожнює сукупність таких дій зі стадіями процесу.

На думку В. М. Горшенєва, процесуальне провадження – це головний елемент юридичного процесу, що являє собою системне утворення, комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених процесуальних дій, які: а) утворюють певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою і пов'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; б) викликають потреби встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних розглянутої юридичної справи; в) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних актах-документах [4, с. 90].

Сукупність правових відносин і процесуальних дій, що становлять зміст процесуального провадження, характеризується певною автономією, на що звертають увагу майже всі дослідники. Так, зокрема, Є. А. Мамай зазначає, що провадження – це або відокремлена, або структурна, але відносно самостійна частина юридичного процесу, що включає у себе кілька процедур та (або) окремих процесуальних дій, реалізація кожної з яких покладається на одного суб'єкта. Окремі процесуальні дії і процедури можуть включатися як структурні елементи до складу відповідної процедури або провадження, але можуть бути і відносно самостійними, виконуючи конкретне вузькоспрямоване завдання у складі юридичного процесу [12, с. 54].

Відокремленість і самостійність процесуального провадження визнаються його характерною рисою М.А. Юркевичем. При цьому до ознак провадження автор відносить: наявність власної структури, тобто стадій; наявність спеціального завдання, на вирішення якого спрямоване провадження і яке порівняно із завданням стадії кримінального процесу має більш загальний характер; специфічні правові засоби, за допомогою яких учасники провадження забезпечують вирішення загального завдання [19, с. 262-263].

У науці кримінального процесу проблема процесуальних проваджень ґрунтовно досліджена в роботах Ю.К. Якимовича, який кримінальне процесуальне провадження розглядає, по-перше, як певний вид кримінальної процесуальної діяльності; по-друге, як самостійний інститут кримінального процесуального права; по-третє, як ту частину кримінального процесуального законодав-

ства, норми якої і регулюють цю діяльність у рамках самостійних кримінальних процесуальних проваджень [20, с. 203-208]. До ознак кримінального процесуального провадження науковець відносить: наявність певної матеріально-правової бази, існування певного кола справ, які мають деякі суттєві особливості, що об'єктивно вимагають відмінностей порядку провадження по цих справах; комплексність, тобто наявність певних особливостей у діяльності органів, які здійснюють провадження, на всіх (або хоча б на деяких) стадіях кримінального процесу; наявність суттєвих відмінностей у порядку діяльності за певною категорією справ порівняно зі звичайним порядком судочинства. При цьому процесуальне провадження включає декілька стадій, кількість яких залежить від особливостей самого провадження [10, с. 20-22].

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Незважаючи на дане визначення, законодавець термін «кримінальне провадження» використовує у різних аспектах. Так, у ст. 2 КПК України поняття «кримінальне провадження» вживається у загальному широкому значенні та позначає діяльнiсну характеристику кримінального процесу. Інакше кажучи, кримінальний процес зведений до діяльності.

У Розділі IV (судове провадження у першій інстанції) та Розділі V (судове провадження з перегляду судових рішень) КПК України термін «провадження» вживається як структурний елемент кримінального судочинства.

Водночас у КПК України також іде мова про провадження, які виокремлюються з інших проваджень, тобто є структурними елементами, перед яким стоять конкретні завдання. Наприклад, Розділ V «Судове провадження з перегляду судових рішень» КПК України складається з чотирьох глав: глави 31 «Провадження в суді апеляційної інстанції», глави 32 «Провадження в суді касаційної інстанції», глави 33 «Провадження у Верховному Суді України» та глави 34 «Провадження за нововиявленими обставинами».

Звідси випливає, що поняття «кримінальне процесуальне провадження», як правило, є ширшим від поняття «стадія кримінального провадження», має полістадійний характер. Однак є й винятки. Для прикладу, досудове провадження та провадження з виконання судових рішень, будучи кримінальними процесуальними провадженнями, вичерпують

ся однойменними стадіями кримінального процесу. Тобто термін «провадження» може вживатися й у разі необхідності для відображення не лише динамічної, а й статичної характеристики процесу, яка традиційно є його стадією, зокрема провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції.

Крім того, кримінальне процесуальне провадження може бути складовим елементом окремо взятої стадії кримінального процесу або становити підвид провадження.

Підсумуємо вищевикладене: поняття «провадження» може вживатися для позначення: а) всього кримінального процесу (наприклад, ст. 2 КПК України), б) утворення полістадійного характеру у межах системи кримінального процесу (зокрема, судове провадження у першій інстанції, провадження щодо неповнолітніх); в) стадії кримінального процесу (наприклад, підготовче провадження, касаційне провадження); г) виду діяльності у рамках стадії кримінального процесу (наприклад, провадження в суді присяжних); д) підвиду провадження (наприклад, письмове апеляційне провадження).

Отже, дослідження поняття кримінального процесуального провадження має фундаментальне значення для характеристики системи кримінального процесу та диференціації кримінальної процесуальної форми, що відіграє важливу роль у доктринальному та прикладному аспектах.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процес України : навчальний посібник / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Х.: Одісей, 2010. – 328 с.
2. Божьев В.П. Уголовно-процессуальные правоотношения / В.П. Божьев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 176 с.
3. Волколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы его совершенствования / О.В. Волколуп. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 267 с.
4. Теория юридического процесса : монография / В.М. Горшенев [и др.]; под общ. ред. проф. В.М. Горшенева. – Харьков: Вища шк., 1985. – С. 88.
5. Грошевой Ю.М. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України / Ю.М. Грошевой, Т.М. Мірошніченко. – Х.: Основа, 2002. – 110 с.
6. Гукасян Р.Е. Соотношение материального и процессуального права – важная проблема юридической науки на современном этапе / Р.Е. Гукасян // Вопросы развития и защиты прав граждан : межвуз. темат. сб. – Калинин: Издво Калинин. ун-та, 1977. – С. 5–14.
7. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М.: Юрид. лит., 1965. – 198 с.
8. Карнеева Л.М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность / Л.М. Карнеева. – М.: Юрид. лит., 1971. – 188 с.

9. Курс цивільного процесу : підручник / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

10. Ленский А.В. Дифференциация уголовного процесса / А.В. Ленский, Т.В. Трубникова, Ю.К. Якимович. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2001. – С. 20–22.

11. Лук'янчиков Є.Д. Методичні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів / Є.Д. Лук'янчиков. – К. : Національ Національна академія внутрішніх справ МВС України, 2005. – 359 с.

12. Мамай Е.А. Эффективность правоприменительных процедур (теория, практика, техника) : монография / Е.А. Мамай; под ред. В.А. Толстика. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 54.

13. Манова Н.С. Досудебное и судебное производство: сущность и проблемы дифференциации процессуальных форм : монография / Н.С. Манова; под ред. В.М. Корнукова. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2003. – 228 с.

14. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

15. Погребной И.М. Общетеоретические проблемы производств в юридическом процессе :

автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / И. М. Погребной. – Харьков, 1982. – 16 с.

16. Кримінальний процес : підручник / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

17. Тертишніков В.І. Цивільний процес України : наук.-практ. посіб. / В.І. Тертишніков. – 5-те вид., допов. і переробл. – Х. : Юрайт, 2013. – 424 с.

18. Загальна теорія держави і права : підручник / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.

19. Юркевич Н.А. Уголовно-процессуальное производство как элемент системы уголовного процесса / Н.А. Юркевич; под ред. М.К. Свиридова // Право на судебную защиту в уголовном процессе: европейские стандарты и российская практика. – Томск : Изд-во Томск. ун-та., 2007 рік. – С. 262–263.

20. Якимович Ю.К. Дифференциация уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы / Ю. К. Якимович // Экономика и право : вестн. Удмурт. ун-та. – 2013. – Вып. 2. – С. 203–208.

В статті проаналізовані різні підходи до кримінального процесу, в'яснена його структура як цілостної системи та виділені окремі системообразуючі елементи – кримінальне виробництво та стадія, досліджена проблематика кримінального процесуального виробництва як елемента системи кримінального процесу, встановлено роль кримінального процесуального виробництва як структурного елемента в системі кримінального процесу.

Ключевые слова: уголовный процесс, система уголовного процесса, элементы уголовного процесса, уголовное процессуальное производство, стадия уголовного производства.

The article was analyzed various approaches to criminal process, was found its structure as an integrated system and highlighted some system-specific elements – criminal proceeding and stage, studied issues of criminal procedural proceedings as part of the criminal process, established the role of criminal procedural proceeding as a structural element of the system of the criminal process.

Key words: criminal process, system of the criminal process, elements of the criminal process, procedural criminal proceedings, stage of criminal proceedings.

